

באחד מספריו הרבים של סטיבן ג'. גולד הציג הזואולוג המנוח שאלה מוזרה: "מה זה, אם בכלל, זברה?" (Gould, 1983). באותו מאמר הראה גולד כי למעשה, אין זברות. או, יותר נכון, הזברות אינן מרכיבות משפחה אחת נפרדת משאר הסוסים. בזואולוגיה, הוכחה שכזו היא פשוטה למדי - מספיק להראות כי אין בנמצא אב-קדמון משותף לכל הזברות, שאינו גם אביו הקדמון של זן אחר של סוס. במדעי החברה, כמובן, הוכחה דומה תהיה הרבה יותר מורכבת, ובכל זאת, ברצוני לטעון בחיבור זה כי אין, למעשה, ימין קיצוני. או, יותר נכון - המפלגות שאנו רגילים לייחס אותן לימין הקיצוני אינן מהוות משפחה אחת, אלא מספר תתי-משפחות, שכדי לכלול את כולן תחת כותרת אחת נאלץ לכלול גם מפלגות אשר באופן ברור אינן משתייכות לימין הקיצוני.

העניין האקדמי בימין הקיצוני החל להתעורר בסוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90, וזאת בעקבות הצלחתן של מפלגות שונות שהוגדרו תחת התווית הזאת, ברחבי אירופה (MSI וממשיכת דרכה AN, וכן LN, כולן באיטליה, FN בצרפת, FPO באוסטריה ועוד). לא כל המפלגות היו חדשות - החזית הלאומית של לה-פן הוקמה כבר בתחילת שנות ה-70, אך את הפריצה הגדולה שלה עשתה רק בשנת '84, כשזכתה לעשרה אחוזים מהקולות לפרלמנט האירופי (Eatwell, 2000); גם מפלגת החירות באוסטריה (FPO) היא מפלגה ותיקה מאוד, שלא נחשבה לימין קיצוני בעבר, ואף הייתה שותפה בממשלה כבר ב-83, אך עם הכתרתו של יורג היידר לראש המפלגה, חלה נטייה ברורה ימינה בעמדות המפלגה, וכאשר הצליחה המפלגה לחזור פעם נוספת לחיק הממשלה ב-99, עורר הדבר התנגדות רבה באיחוד האירופי (Mudde, 1996; Mikenberg, 2001); תהליך דומה עבר גם על הימין הקיצוני באיטליה - המפלגה הפאשיסטית MSI הוקמה מיד אחרי תום מלח"ע השנייה, ב-1946, הגיעה לשיא בתחילת שנות ה-70 ונעלמה מהמפה בסופן, רק כדי לחזור תחת השם "הברית הלאומית" (Alleanza Nazionale) כמפלגה "פוסט-פאשיסטית", לגרוף 14 אחוזים מהקולות בבחירות של 1994, ולהרכיב ממשלה יחד עם Forza Italia של ברלוסקוני והליגה הצפונית של בوسی (Eatwell, 2000).

אם כן, אף כי המפלגות אינן תמיד חדשות, הרי שהצלחתן בקלפי מסמנת תופעה חדשה, שעוררה חוקרים רבים להעמיק בה ולנסות לתת בה סימנים. במטא-מחקר מקיף הציג Mudde (1996) את הסממנים השונים שמצאו חוקרים כמאפיינים את מפלגות הימין הקיצוני. Mudde מצא 58 מאפיינים שונים שהוזכרו לפחות פעם אחד בין 26 ההגדרות השונות שבדק. חלק מהמאפיינים שהוזכרו, כפי שמציין Mikenberg (2000) הם תלויי-זמן (אנטי-קומוניזם, למשל, הוא מאפיין שאינו רלוונטי עוד מתחילת שנות ה-90), וחלקם אף אינם הגיוניים כלל (אנטי-אמריקניות ואנטישמיות

(Deutchman, 2000), שני מאפיינים ששוללים, בעצם, את אפשרות קיומו של ימין קיצוני בארה"ב או בישראל, בהתאמה).

אך גם אם נתעלם מהסממנים המסוימים הללו, ניתן לראות בעיה מתודולוגית משמעותית באותן "רשימות קניות" של מאפיינים. הניסיון לבחון את מאפייני המשפחה כולה על סמך מפלגות בודדות, בדרך-כלל אירופאיות, מוביל לסכנה של אירוצנטריות בסממנים שיתגלו (למשל, הנטייה לאנטי-אמריקניזם) (Mudde, 1996: 243-244). אך גם ניסיון להשוואה רחבה יפול בהכרח לפח של מקרי הקיצון - שהרי כדי למצוא סממנים של מפלגות ימין קיצוני, יבחר החוקר מפלגות שמקובלות על הכל כמפלגות ימין קיצוני, ואם זהו המצב הרי שנקבל בהכרח תיאור של המצב ולא כלי אנליטי שיוכל להתמודד עם מקרים גבוליים ומפלגות חדשות. כפי שאנסה להראות בהמשך, ניתוח תיאורטי של תפקוד המפלגות המוגדרות כימין קיצוני יראה כי למעשה אין מקום לסממנים משותפים, ובעצם - אין דבר כזה, ימין קיצוני.

רק חמישה סממנים הופיעו לפחות במחצית מההגדות שבחן Mudde: לאומנות, גזענות, זנופוביה, אנטי-דמוקרטיות ומדינה חזקה (אטטיזם). המאפיין האחרון מתנגש באופן בולט עם דרישתן של חלק מהמפלגות המוגדרות כימין קיצוני חדש לשוק חופשי ו"ממשלה קטנה"¹, ועל כן קשה לייחס אותו באופן ברור לכלל מפלגות הימין הקיצוני. את שלושת המאפיינים הראשונים, לעומת זאת, ניתן לאחד תחת הכותרת "זנופוביה", כאשר כל מאפיין מייצג רמה או סוג שונה של מאפיין זה.² בניגוד לכך, את המאפיין של אנטי-דמוקרטיות כדאי דווקא להפריד לשני מאפיינים שונים - אנטי-דמוקרטיות ואנטי-ממסדיות-פוליטית (Schedler, 1996). ההבדל בין שני המאפיינים הללו בא לידי ביטוי באבחנה שעושה המשרד הגרמני להגנה על החוקה, שמגדיר מפלגות "ימין קיצוני" (extreme right) כמפלגות אנטי-חוקתיות המסכנות את עצם הדמוקרטיה, ולעומתן מפלגות "ימין רדיקלי" (radical right) שאמנם מציגות ספקות באשר לאספקטים יסודיים של הדמוקרטיה הליברלית, אך אינן מעוניינות להחליפה במשטר אחר (Eatwell, 2000: 410-411; Mikenberg, 2000: 172). הבחנה דומה עושה Schedler (1996) בין מפלגות אנטי-ממסד-פוליטי (anti-political-establishment) לבין מפלגות אנטי-פוליטיקה (anti-politics) (p. 293).

¹ דרישה זו לממשלה קטנה קיבלה בולטות משעשעת בשמה המקורי של "מפלגת הקידמה" (Fremskrittspartiet) הנורווגית - "המפלגה של אנדרס לאנג להפחתה משמעותית במיסים, תשלומים והתערבות ציבורית" (Widfeldt, 2000).

² Mudde עצמו הגדיר את שלושת המאפיינים הללו תחת הכותרת של מאפיינים "מוציאים" (exclusionist).

נותרנו, אם כן, עם שלושה מאפיינים בולטים של הימין הקיצוני: זנופוביה, אנטי-ממסד-פוליטי, ואנטי-דמוקרטיה. שלושת המאפיינים הללו, במיוחד לאור המתח שבין הדרישה למדינה חזקה לבין הדרישה לממשלה קטנה, מצביעים על הבעיות האינהרנטיות שבשם "ימין קיצוני": אין בהם, בעצם, שום דבר "ימני קיצוני" באופן מובהק. Ignazi (1992) הציע שלושה קריטריונים להגדרת מפלגה כימין קיצוני, כאשר הראשון בהם הוא הקריטריון ה"מרחבי", היינו - מפלגות ימין קיצוני הן אלו שניצבות בקצה הימני של הספקטרום הפוליטי. ההגדרה הזו נראית כמעט מובנת מאליה כאשר מדובר על הימין הקיצוני, אבל גם Ignazi עצמו מודה בבעייתיות של קריטריון זה (p. 9). כפי שמציג זאת Mudde (1996) - "[מפלגות הימין הקיצוני] לא רק שכולן דוחות את השימוש במושג קיצוניות, אלא שחלקן אף מתנגדות למושג ימין" (p. 233, תרגום שלי). ואכן, לא כל מפלגות הימין הקיצוני מביעות בהכרח עמדות לאומניות, ומאידך, העובדה שמפלגות המוגדרות כימין קיצוני יכולות לתמוך ב"רווחה שוביניסטית" (welfare chauvinism), כלומר - מדיניות רווחה המבוססת על העדפות אתניות (Mikenberg, 2000: 174), מעידה גם היא על הבעייתיות שבהגדרה זו.

הבעיה הבסיסית נעוצה בכך שהגדרת הספקטרום הפוליטי על מישור יחיד של ימין-שמאל חוטאת למציאות, מה גם שמשמעותו של המישור הזה אינה תמיד ברורה - באירופה המישור מוגדר בעיקר במושגים של לאומיות, בעוד שבארצות הברית, למשל, ההתייחסות העיקרית היא לערכים כלכליים. נקודת המפגש של שני המישורים השונים הללו היא דווקא בשמאל, באשר הקומוניזם מהווה נקודת קיצון גם בבינלאומיות אליה הוא שואף וגם בטוטליטריזם הכלכלי לו הוא מטיף. אך כפי שראינו - נקודות הקיצון הימניות לא חייבות להפגש.

מכאן שניתן לדבר, מבחינה תיאורטית, על שלוש משפחות שונות של ימין קיצוני: חירות כלכלית גבוהה יחד עם לאומיות נמוכה (ליברטריאניזם), לאומנות גבוהה יחד עם מעורבות כלכלית חזקה של המדינה (אוטוריטריזם ימני, או פאשיזם), ובתווך ביניהן - חירות כלכלית גבוהה עם לאומנות גבוהה, שהיא נקודת המפגש של שני המישורים השונים. נקודת המפגש הזו אכן מאפיינת מפלגות ימין קיצוני מסוימות (מפלגת החירות של היידר, לדוגמא), אך גם המשפחות האחרות מיוצגות כיום על-ידי הימין הקיצוני האירופי. המשפחה הראשונה זוכה לייצוג בעיקר בארצות סקנדינביה. כך, למשל, מפלגת הקידמה הדנית סבלה הן מפיצול מהותי (למעשה, כל ארבעת חברי הפרלמנט שלה ערקו למפלגת "חירות 2000") והן מירידה חדה בסקרים, בעקבות רצף של התבטאויות גזעניות של מנהיג המפלגה מוגנס גליסטרופ. זאת, לעומת הצלחתה האלקטורלית כאשר התרכזה בייצוג עמדות כלכליות ימניות קיצוניות (Widfeldt, 2000:)

489-490). הקבוצה השניה מיוצגת, ואולי אין זה מפתיע, על-ידי הברית הלאומית באיטליה (Ter Wal, 2000: 47), שתומכת במדיניות רווחה (עבור איטלקים בלבד, כמובן), במקביל לאגינדה הזנופובית שלה, ולמעשה כחיזוק וסיבה לה.

לאור כל זאת, נראה שהשימוש במושג "ימין" בהגדרת משפחת המפלגות החדשה, אם היא בכלל קיימת, הינו מטעה, ויש להחליפו במושג אחר. בספרות הקיימת ניתן למצוא שני מושגים אחרים שניסו לתאר את התופעה החדשה: הפופוליזם החדש (Taggart, 1996), ומפלגות אנטי-ממסד-פוליטי (Schedler, 1996). שני המושגים הופיעו בצורות שונות ועם מילות לוואי שונות, אך בעיקרון, ניתן לצמצם את רוב המושגים שהוצעו לשניים הללו. מושג הפופוליזם מתייחס בעיקר לסגנון החדש שהביאו המפלגות לפוליטיקה. בולטת במיוחד מבחינה זו היא מפלגת "דמוקרטיה חדשה" השוודית, ששמה דגש מיוחד על הפיכת הפוליטיקה הרצינית להרבה יותר משעשעת. כך, למשל, הצליח קארלסון, אחד משני מייסדי המפלגה, לנצל את קשריו בעולם המוזיקה כדי להפיק גיינגל שהצליח להגיע למצעדי הלהיטים. Taggart מעמיד את הפופוליזם החדש (הימני) אל מול ה"פוליטיקה החדשה" שמזוהה יותר עם השמאל (מפלגת הירוקים כדוגמא בולטת) (pp. 178-179). באופן דומה מאפיין Betz (1993) את המפלגות כ"מפלגות ימין רדיקלי פופוליסטי". אך כפי שמעיר Mirkenberg (2000), סגנון פופוליסטי אפשר למצוא גם אצל מרגרט תאצ'ר, רונלד רייגן וגרהרט שרדר (p. 173), ועל כן הוא חסר ערך כקריטריון. גם על כריזמטיות (Pedahzur and Brichta, 2002) קשה לחשוב כמאפיינת את כלל המפלגות המדוברות. נכון הוא שדמויות כגון ז'אן-מרי לה-פן או יורג היידר מהוות גורם חשוב בהצלחת מפלגותיהם, אך לעומתם ניתן להציג, לדוגמא, את הגוש הפלמי (Vlaams Blok) בבליה, שם ציינו פחות מאחוז מצביעי המפלגה את המועמדים כסיבה להצבעתם - אחוז נמוך בהרבה לעומת מצביעי מפלגות אחרות באותה מערכת בחירות (Swyngedouw, 2001: 230).

הקריטריון האחרון שנותר, אנטי-ממסדיות, מביא איתו בעיות חדשות - מפלגות אנטי-ממסדיות ואנטי-דמוקרטיות קיימות משני עברי המתרס הפוליטי בבת אחת. כפי שכבר צוין לעיל, ישנן אמנם כמה משפחות שעונות להגדרה של "ימין קיצוני", אבל את כולן מאפיין הקיטוב אל מול השמאל הקיצוני - הקומוניזם - ולכן יהיה זה מוזר לתת למפלגות הללו כותרת שיכולה באותה מידה להתאים לקוטב השני של המפה הפוליטית. אמנם יש מי שמנסים להציג את המפה הפוליטית דווקא כמעגלית, כך שהימין הפאשיסטי והשמאל הקומוניסטי ימצאו זה לצד זה (Fritz, 1988), אך ברור שהתופעה שעומדת לעינינו אינה יכולה לכלול בתוכה מפלגות קומוניסטיות ככאלה.

לסיכום, הראינו כיצד מתוך ניתוח תיאורטי של המושגים המשמשים אותנו לתיאור המפה הפוליטית נובעות שלוש משפחות אפשריות שמתאימות למושג "ימין קיצוני", ומתוך בחינה אמפירית של מקרים המוסכמים על הכל כמשתייכים לתופעה של ימין קיצוני, ראינו כי כל אחת מהמשפחות מיוצגת על-ידי מפלגות קיימות. מכאן ניתן להסיק שהימין הקיצוני החדש אינו תופעה אחידה, ואינו מהווה קבוצה אחת אותה ניתן לאפיין על מימד פוליטי אחד. אם בעבר ניתן היה לאפיין את מרבית האידיאולוגיות הפוליטיות על מישור דו-ממדי של זכויות פרט וזכויות כלכליות (Fritz, 1988), הרי שכיום הפוליטיקה מתקיימת במרחב רב-ממדי שבו מפלגה מסוגלת להיות בו בזמן גם מרכזית וגם קיצונית, בהתאם לסוגיה הנידונה. כך, למשל, בישראל של היום יושבות ש"ס ושינוי על שני קצוות של מישור פוליטי-דתי, ובו בזמן שתיהן גמישות ו"מרכזיות" במישור הפוליטי-מדיני.

מסקנה זו מובילה בהכרח למסקנה כי יש לפצל את המחקר במפלגות הימין הקיצוני בהתאם למשפחות שתוארו לעיל. בו בזמן, יש מקום לעקוב בקפדנות אחרי המפלגות הללו ולבדוק האם ישנה מוביליות בין המשפחות השונות, ואם כן - האם התנועה היא תמיד על אותו ציר. למשל, מפלגתו של לה-פן בצרפת עברה מתמיכה בכלכלת שוק חופשית למדיניות של "העדפה לאומית" (Mikenberg, 2000: 173-174), אך לעומת זאת, כאמור, מפלגת הקידמה הדנית דווקא נעה (הלך ושוב) על ציר הזנופוביה. אם תתגלה נטייה מובהקת לתנועה "פופוליסטית" על ציר מסוים, הרי שיהיה ניתן לפסול אותו כמבדיל בין משפחות של ימין קיצוני, והמשפחה כולה תוגדר על הציר הנותר. עם זאת, ככל הנראה לא זה המצב.

משמעות אי-קיומה של הזברה היא כי התבנית היחודית-לכאורה של הפסים השחורים-לבנים המעטרים את גופה, התפתחה במהלך האבולוציה של הסוס בשני מקרים נפרדים. אם יתכן ששני מיני זברות שנראים כה דומים אינם שייכים לאותה משפחה, אולי אי-קיומה של משפחה אחת של ימין קיצוני הופך לפחות מפתיע. האבולוציה מלמדת אותנו כי תנאים דומים יובילו להתנהגות ואף למראה דומים אצל מינים נפרדים. ככל הנראה אותו הכלל יכול גם לפעול על מפלגות פוליטיות.

ביבליוגרפיה

- Betz, H-G. (1993). "The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe". **Comparative Politics**, **25** (4), 413-427.
- Deutchman, I. E. (2000). "Pauline Hanson and the Rise and Fall of the Radical Right in Australia". **Patterns of Prejudice**, **34** (1), 49-62.
- Eatwell, R. (2000). "The Rebirth of the 'Extreme Right' in Western Europe?". **Parliamentary Affairs**, **53**, 407-425.
- Fritz, M. (1988). "Hope for the Politically Homeless". <<http://www.self-gov.org/hope.html>> (3/7/02)
- Gould, S. J. (1983). **Hen's Teeth and Horse's Toes: Further Reflections in Natural History**. New-York: W.W. Norton & Co.
- Ignazi, P. (1992). "The Silent Counter-Revolution: Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties in Europe". **European Journal of Political Research**, **22**, 3-34.
- Mikenberg, M. (2000). "The Renewal of the Radical Right: Between Modernity and Anti-Modernity". **Government and Opposition**, **35** (2), 170-188.
- Mikenberg, M. (2001). "The Radical Right in Public Office: Agenda-Setting and Policy Effects". **West European Politics**, **24** (4), 1-21.
- Mudde, C. (1996). "The War of Words Defining the Extreme Right Party Family". **West European Politics**, **19** (2), 225-248.
- Pedehzur, A. and Britchat, A. (2002). "The Institutionalization of Extreme Right-Wing Charismatic Parties: A Paradox?". **Party Politics**, **8** (1), 31-49.
- Schedler, A. (1996). "Anti-Political-Establishment Parties". **Party Politics**, **2** (3), 291-312.
- Swyngedouw, M. (2001). "The Subjective Cognitive and Affective Map of Extreme Right Voters: Using Open-Ended Questions in Exit Polls". **Electoral Studies**, **20**, 217-241.
- Taggart, P. A. (1996). **The New Populism and the New Politics: New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective**. Hounmills, UK: Macmillan.
- Ter Wal, J. (2000). "The Discourse of the Extreme Right and its Ideological Implications: The Case of the Alleanza Nazionale on Immigration". **Patterns of Prejudice**, **34** (4), 37-51.
- Widfeldt, A. (2000), "Scandinavia: Mixed Success for the Populist Right". **Parliamentary Affairs**, **53**, 486-500.